
HISTORICAL ARCHIVES OF UŽICE

HISTORICAL HERITAGE

HISTORIOGRAPHY AND ARCHIVES RESEARCH REVIEW

31

Užice
2022

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ УЖИЦЕ

ИСТОРИЈСКА БАШТИНА

часопис за историографију и архивистику

31

Ужице,
2022

ИСТОРИЈСКА БАШТИНА
Часопис за историографију и архивистику
број 31

HISTORICAL HERITAGE
Historiography and Archives Research Review
31

Издавач / Publisher

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ УЖИЦЕ
HISTORICAL ARCHIVES OF UŽICE

За издавача / For the publisher
Жељко Марковић

Уредник / Editor
др Александар В. Савић

Секретар редакције / Editorial Secretary
Зорица Џаковић

Технички уредник / Technical editor:
Радомир Богдановић

Лектор / Reader
Ивана Обућина Јочић

Превод на енглески / Translation into English
Даница Шостар

Редакција / Editorial Board
Др Мира Радојевић, др Бојан Стојнић, др Александар В. Савић,
Жељко Марковић, Јелена Ристановић, Зорица Арнаутовић

Рецензенти / Reviewers
др Немања Девић, др Татјана Богојевић, др Александар В. Савић, Јелена Ристановић,
Драгослава Родаљевић, Салих Селимовић

Штампање овог броја часописа омогућно је Град Ужице
The printing of this issue of the Review was made possible by the City of Užice

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЧЛАНЦИ
ARTICLES

1. Др Раденко Шћекић, ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИМЉА, ПОТАРЈА И
СТАРОГ ВЛАХА 9
Radenko ŠĆEKIĆ, From the History of Polimlje, Potarje and Old Vlah 25
2. Салих СЕЛИМОВИЋ, НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСЛАМИЗАЦИЈЕ
СРПСКОГ ЕТНИЧКОГ ПРОСТОРА 27
Salih SELIMOVIĆ, Some Characteristics of the Islamization of the
Serbian Ethnic Area 40
3. Др Александар М. САВИЋ, УЖИЦЕ И ОКОЛИНА У БЕЛЕЖНИЦАМА
ГЕНЕРАЛА ЈОВАНА МИШКОВИЋА 41
Phd Aleksandar M. SAVIĆ, Užice and Surroundings in the Beležnice
(Memoirs) of General Jovan Mišković 57
4. Немања ТОМИЋ, МА, АНАЛИЗА ПОРОДИЦА ВОЈНИКА
СТРАДАЛИХ У ЈАВОРСКОМ РАТУ 1876. ГОДИНЕ ИЗ
ЗЛАТИБОРСКОГ СРЕЗА 59
Nemanja TOMIĆ, MA, Analysis of the Families of Soldiers Killed in the Javor
War in 1876 From Zlatibor District 77
5. Јасминка ЛАЛОВИЋ ЂУРИЋ, МА, УЖИЧКИ ЛИСТОВИ И НОВИНЕ
ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА 79
Jasminka LALOVIĆ ĐURIĆ, MA, Užice Magazines and Newspapers
in the First Three Decades of the 20th Century 97
6. Мр Маја НИКОЛОВА, УНИВЕРЗАЛНА РАЧУНАЉКА МАЛИШЕ
СТЕФАНОВИЋА 99
Maja NIKOLOVA, MA, Mališa Stefanović' Universal Abacus 110
7. Др Светислав Љ. МАРКОВИЋ, Братислав Н. СТОЈЉКОВИЋ,
ФОНД ЗА ПОТПОМАГАЊЕ СИРОМАШНИХ УЧЕНИКА
ИВАЊИЧКЕ ГИМНАЗИЈЕ 111
Svetislav Lj. MARKOVIĆ, Bratislav N. STOJLJKOVIĆ, Fund for Supporting
Poor Students of the Ivanjica High School 130

8. Мр Дејан ЂЕРИЋ, АНТИОСОВИНСКЕ АКЦИЈЕ УЖИЧКЕ БРИГАДЕ ЈВУО, ОДМАЗДЕ И РЕПРЕСАЛИЈЕ ОКУПАТОРА НА ТЕРИТОРИЈИ УЖИЧКОГ СРЕЗА ЛЕТА И ЈЕСЕНИ 1943. ГОДИНЕ 131
Dejan ĐERIĆ, MA, Anti – Axis Actions of the Užice Brigade of the Yugoslav Army in the Homeland (JVuO), Retaliations and Repressions of the Occupiers in the Territory of the Užice Region in the Summer and the Fall of 1943 148
9. Душан ЖУГИЋ, РЕГИСТАР ИЗВРШНИХ ПРЕСУДА ЗА ИЗВРШЕЊЕ У 1945. ГОДИНИ НОС ПОЖЕГА 149
Dušan ŽUGIĆ, Register of Enforceable Judgments on Execution of the National Committee of Požega in 1945..... 169
10. Слободанка ЦВЕТКОВИЋ, ДЕЦЕНИЈА ПОСТОЈАЊА: АРХИВИСТИКА – (www.arhivistika.edu.rs) 171
Slobodanka CVETKOVIĆ, A Decade of Existence Archivistics - (www.arhivistika.edu.rs)..... 183
11. Весна ЛУЧИЋ, др Александар В. САВИЋ, КАКО УНАПРЕДИТИ САРАДЊУ ИЗМЕЂУ ШКОЛА И АРХИВА? 185
Vesna LUČIĆ, Dr Aleksandar V. SAVIĆ, How to Improve Cooperation between Schools and Archives 199
12. Весна ЛУЧИЋ, УНАПРЕЂИВАЊЕ САРАДЊЕ ИЗМЕЂУ ИАУ И ШКОЛЕ, ПРИМЕР ДОБРЕ ПРАКСЕ (АНАЛИЗА ЕФЕКТА ДОМАЋЕГ ЗАДАТКА О ИЗЛОЖБИ НА УЖИЧКОМ ТРГУ) 201
Vesna LUČIĆ, Improving the Cooperation between the Historical Archives of Užice and the School, an Example of Good Practice (Analysis of the effects of the homework on the exhibition on Užice Square)..... 215

**ПРИКАЗИ
REVIEWS**

13. Немања СПАЛОВИЋ, ИЗДАЊА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА УЖИЦЕ У 2021. ГОДИНИ 217
Nemanja SPALOVIC, Editions of the Historical Archives of Užice in 2021
14. Зоран ЖЕРАВЧИЋ, ДВЕ КЊИГЕ ИВАЊИЧКОГ ПУБЛИЦИСТЕ ЕМИЛИЈАНА ПРОТИЋА 227
Zoran ŽERAVČIĆ, Two Books by Ivanjica' Publicist Emilijan Protić

15. Синиша ТАДИЋ, МА, ЗОРАН ЈАЊЕТОВИЋ, КОНФРОНТАЦИЈА И ИНТЕГРАЦИЈА НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У СРБИЈИ 1944–1964 229
Siniša TADIĆ, MA, Zoran JANJETOVIĆ, Confrontation and Integration. National Minorities in Serbia 1944–1964

ИЗ ЛЕТОПИСА АРХИВА

FROM THE ANNALS OF THE HISTORICAL ARCHIVES OF UŽICE

16. Зорица АРНАУТОВИЋ, ЛЕТОПИС ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ЗА 2021. ГОДИНУ 233
Zorica ARNAUTOVIĆ, The Annals of the Historical Archives of Užice in 2021 ...
17. **IN MEMORIAM** – ДР ЖИВОТА МАРКОВИЋ (1924–2022) 243

Salih SELIMOVIĆ

Some Characteristics of the Islamization of the Serbian Ethnic Area

Summary

Islamization, as a historical phenomenon, appeared in our countries with the arrival of the Ottoman Turks as invaders. This process, *boom*, as academician Milorad Ekmečić called it, lasted from the end of the 14th until the end of the 19th century. Islamization started from the south and slowly, as the Turks conquered Serbian lands, spread towards the North and the West. The process developed slowly, it didn't take on massive character and didn't have the same intensity in all our regions. There were numerous causes of the Islamization of the Serbian people: economical, political and social, as well as various types of pressure and the creation of a certain social environment. The rest of landed gentry and merchants accepted Islamization in order to maintain their privileged social and economic status, as the conqueror offered great privileges and advancement in the military and social hierarchy. Also, a large number of war prisoners and civilians were Islamized. One of the important moments in that process is *the tribute in blood* or *devshirme*. Mosques, waqfs, so-called Turkish schools, dervish orders that operated in towns and palanquins founded by the Turks, especially in important geostrategic places and on important caravan routes, also played a major role in the spread of Islamization. Mostly, the majority of the Islamized population lived in the cities, while the villages usually had a majority Christian population. Nevertheless, despite the remnants of the Ottoman heritage, many pre-Islamic folk traditions have leaved with our Muslims until this day. The native language, some national holidays and the Cyrillic alphabet are still in use.

355.093.3:929 Мишковић Ј.
355.48(497.11)"1876"(093.3)
COBISS.SR-ID 83225353

Др Александар М. Савић

УЖИЦЕ И ОКОЛИНА У БЕЛЕЖНИЦАМА ГЕНЕРАЛА
ЈОВАНА МИШКОВИЋА

Сажетак: *Бележнице* генерала Јована Мишковића представљају један од најзначајнијих извора за историју Кнежевине/Краљевине Србије у другој половини 19. и на самом почетку 20. века. Мишковић је у својим мемоарским записима нарочиту пажњу посветио српској војсци, ратовима које је Србија водила против Османског царства (1876–1878) и Кнежевине Бугарске (1885–1886), српским владарима из династије Обреновића и политичкој ситуацији у земљи од 1878. до 1903. године. Није изостало ни података о Ужицу и ужичком округу. Циљ рада је да се на основу *Бележница* представи учешће ужичких бригада у Јаворском рату 1876. и укаже у којим још случајевима је Мишковић посвећивао пажњу ужичком крају.

Кључне речи: Јован Мишковић, *Бележнице*, Ужице, ужички округ, ужичке бригаде, Јаворски рат, посланици, краљ Милан, раздаљине, географски називи

„Међу најученије људе и најбоље синове што их је одњихала српска колијевка узнио се ђенерал и академик Јован Мишковић“, речи су којима је војни историчар Божидар Јововић започео одељак о генералу Мишковићу у својој књизи посвећеној српским официрима у националној култури. „Стасао и сазрио у епском времену стварања српске државе и војске, он их је освијетлио буктињом науке и просвете“, записао је, између осталог, поменути аутор.¹ Јововићеве речи довољно говоре саме за себе те је потпуно излишно коментарисати их, већ пажњу треба најпре посветити основним подацима о Мишковићевом животу и раду и његовим *Бележницама*, а потом самој теми нашег рада.

Најобразованији српски официр рођен је 18. јула 1844.² у Неготину. Отац Радован/Радуле био је земљорадник и трговац, а мајка Рада, пореклом из свештеничке породице, домаћица. Имао је старијег брата Ђорђа (1842–1866), који је такође био официр. Мишковић је школовање започео у Неготину, а окончао

1 Б. Јововић, *Српски официри у националној култури*, Београд 1998, 162.

2 Сви датуми у раду су наведени по грегоријанском, изузев ако није другачије назначено, а у напоменама упоредо по јулијанском и грегоријанском или само по грегоријанском календару.

у Београду 1865. године, када је завршио Артиљеријску школу³ као четврти у класи са просечном оценом 4,86 и чином потпоручника. С обзиром да је био одговоран, радан и способан редовно је напредовао у служби. Најбрже је напредовао за време ратова за ослобођење и независност (1876–1878). Најпре је у септембру унапређен у мајора, а већ у новембру 1876. добио је чин потпуковника. Током поменуте ратне године обављао је више командних дужности, између осталог био је и командант Ужичке бригаде II класе. После рата имао је успона у каријери – у два наврата је био министар војни (1878–1880, 1896–1897) и начелник Генералштаба (1888–1890, 1894–1896). У периоду од 1890. до 1893. био је гувернер малолетном краљу Александру Обреновићу (1889–1903). Године 1894. је унапређен у чин генерала, а три године касније је пензионисан.⁴

Обављајући дужност министра војног, знатно је унапредио српску војску, војно школство и војну организацију. Извршио је реорганизацију војске, реорганизовао Артиљеријску школу која је прерасла у Војну академију (1880) и донео низ корисних законских прописа и уредби. Поред учешћа у ратовима 1876–1878, учествовао је и у Српско-бугарском рату (1885–1886) као командант Дринске дивизије. Био је носилац бројних домаћих и страних одликовања (Сребрна и Златна медаља за храброст, Таковски крст на прсима, Таковски крст II и III степена, Златна медаља за ревносну службу...).⁵ С обзиром на то да је сматрао да Србија у спољној и националној политици треба да се ослања на Русију, али и да је био близак Обреновићима, краљ Александар му је 1900. поверио специјалну мисију у Русији ради поправљања нарушених српско-руских односа.⁶ Пошто је успешно обавио поверену му мисију, следеће године је именован за сенатора, али и за члана Просветно-политичког одбора за српске крајеве ван Србије.⁷

Велики део свог живота посветио је истраживачком и научном раду. Писао је чланке из војне проблематике, етнографије, географије, историје и медицине. Осим тога, написао је и неколико већих студија.⁸ Због свог истраживач-

3 Артиљеријска школа је отворена 18. марта 1850. и била је претеча Војне академије. Види: *Споменница седамдесетогодишњице Војне академије 1850–1925*, Београд 1925, 5–19.

4 Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), Историјска збирка (=ИЗ), 7380/29; *Гувернадурсиво генерала Јована Мишковића 1890–1893*, приредила С. Рајић, Мешовита грађа XXX (2009), 97–118; Љ. Поповић, М. Мишићевић, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд 2004, 162–163; *Владе Србије 1805–2005*, гл. и одг. ур. Р. Љушић, Београд 2005, 142–143, 184; С. Рајић, *Александар Обреновић, владар на прелазу векова, сукобљени свейови*, Београд 2014², 32–46, 61–68, 71–83.

5 Државни архив Србије, Збирка Поклона и откупа (=ПО), 29/144, 145, 147; АСАНУ, ИЗ, 7380/29; *Годишњак СКА VIII* (1895), 174–175.

6 Опширније о томе: С. Рајић, *Александар Обреновић*, 255–265.

7 Просветно-политички одбор за српске крајеве ван Србије основан је 1890. и деловао је у оквиру Министарства иностраних дела Краљевине Србије. Мишковић је био члан Одбора годину дана. ДАС, Министарство иностраних дела – Просветно-политичко одељење (=МИД–ППО), 1890, Р 265; Лични фонд Љубомира Ковачевића (=ЉК), 861.

8 Опширније о томе: Б. Јововић, *нав. дело*, 171–175, 185–205.

Јован Мишковић 1865. године
(САНУ, Ф–243)

ког и научног рада 1875. је изабран за члана Српског ученог друштва (СУД), а 1892. за редовног члана Српске краљевске академије (СКА). Највећа почаст му је указана када је 1900. изабран за председника СКА. Поменуто дужност је обављао до 1903. године. Био је једни официр на челу СКА/САНУ од њеног оснивања до данас.⁹

У браку са Круном, рођеном Блазнавац,¹⁰ имао је два сина – Богдана (1873–1875) и Војина (1877–1895). Судбина је хтела да надживи своју децу. Преминуо је у Београду 2. новембра 1908. године. Сву своју имовину завештао је српској науци, просвети и војсци.¹¹

Мишковић је оставио иза себе богату писану заоставштину која је похрањена у АСАНУ. Највећи део заоставштине чине његове *Бележнице* и *Дневник моја министарској и гувернерској рада и ванредне мисије и дајта. Од 1. октобра 1878. до 19. октобра 1880, 1886–1890 / [18]93–1896. и 1899. године.* У АСАНУ се не налази свих четрдесет, већ тридесет и седам *Бележница*, док се преостале три налазе у приватном поседу.¹² Ми смо приредили за штампу тридесет и шест *Бележница* и *Дневник*, што је објављено у три тома у издању Историјског архива у Неготину. Уредник издања је МА Ненад Војиновић, директор поменутог архива, а рецензент проф. др Сузана Рајић, шефица Катедре за историју српског народа у новом веку на Филозофском факултету у Београду.¹³

У *Бележницама* је записано обиље података значајних за војну и политичку историју Кнежевине/Краљевине Србије у другој половини 19. и почетком 20. столећа. Поред тога, Мишковић је оставио забелешке значајне за историјску географију и демографију, етнографију, филологију и народну медицину. Међу редовима његових записа могу се пронаћи и значајни подаци за ужички крај и његову ближу околину. Први податак који се тиче Ужица, односи се на вест о смрти једног знаменитог добротвора родом из Херцеговине: „Илија Неранчић,

9 АСАНУ, ИЗ, 7380/29; *Годишњак СКА VI* (1893), 66; *XIV* (1901), 3; *XVI* (1903), 32.

10 Круна Мишковић је била ћерка Милоја Петровића Блазнавца (1828–1905), трговца и народног посланика из Блазнаве, а стриц јој је био генерал Миливоје Петровић Блазнавац (1824–1873), министар војни и председник владе Кнежевине Србије (1872–1873).

11 *Годишњак СКА XXII* (1909), 19; Б. Јововић, *нав. дело*, 211.

12 Реч је о *Бележницама V, XX и XXXVII*.

13 Нисмо нашли за сходно да приредимо *Бележницу XXXVI*, која заправо представља Мишковићеве белешке са предавања из више математике током школовања у Артиљеријској школи (1861–1865). С обзиром да је реч о математичким обрасцима и формулама, сматрали смо да нема икакве потребе да се поменуто *Бележница* приреди пошто нема значаја, нити за Мишковићеву биографију, нити као историјски извор. Заинтересовани могу да погледају поменуто *Бележницу* у АСАНУ – сигнатура 7242/37. *Дневнички записи генерала Јована Мишковића (1865–1907). Јован Мишковић, Бележнице I (I–XV); Бележнице II (XVI–XXXI); Бележнице III (XXXII – XL); Дневник моја министарској и гувернерској рада и ванредне мисије и дајта. Од 1. октобра 1878. до 19. октобра 1880, 1886–1890 / [18]93–1896. и 1899. године*, приредио А. М. Савић, Неготин 2020 (= *Бележнице I, Бележнице II и Бележнице III*).

књигопродавац и дућанџија у Ужицу, умро 7. априла¹⁴ 1869. године. Оставио 600 # за подигнуће школе, осем осталог¹⁵.

Највише података о Ужицу и околини забележио је за време борби на Јавору током ратне 1876. године – Јаворски рат. Подсетимо се да је у лето 1875. дошло до устанка у Босанским вилајету чиме је заправо отпочела Велика источна криза (1875–1878).¹⁶ Србија је од почетка помагала српске устанике у Босни, а Црна Гора устанак у Херцеговини.¹⁷ У Ужицу је био основан Устанички одбор за војну и материјалну помоћ избеглицима и српској браћи иза границе, који је подстицао побуну у новопазарском санцаку, док су преобучени српски официри „у гуњу и опанку“ крстарили пограничним крајевима. На челу Одбора налазио се ужички прота Милан Ђурић.¹⁸ Следеће године, српске кнежевине, Србија и Црна Гора, објавиле су рат Османском царству, с циљем ослобођења и уједињења српског народа. Србија је водила два рата за ослобођење и независност – Први и Други српско-турски рат (1876–1878).¹⁹ Током ратне 1876. године, на подручју ужичког округа, налазила се ибарска војска под командом генерала Франтишека Александра Заха. Главни њен задатак је био да преко Јавора продре у новопазарски санцак.²⁰

Мишковић је имао истакнуту улогу у Јаворском рату, чему у прилог сведочи двоструко унапређење, најпре у мајора, а недуго потом у потпуковника, о чему је већ било речи. Јагодинаска бригада I класе, која се налазила под његовом командом, кренула је 25. јуна из Јагодине и за осам дана, преко Параћина, Чачка, Пожеге и Ариља, стигла у Ивањицу. Поменутог дана, Мишковић је забележио да су се у Ивањици, поред његове бригаде, налазиле три топовске батерије, а да је Ужичка бригада I класе била распоређена у и Опаљенику и Катићима. У борбама је учествовала и Ужичка бригада II класе. Ревносан у вођењу белешки, записао је имена свих официра Ибарске војске, па самим тим и имена официра ужичких бригада који су учествовали у Јаворском рату:

Ужичка бригада I класе: 1) капетан I класе Петар Борисављевић, командант; 2) артиљеријски поручник Милош Андрејевић, шеф штаба; 3) потпоруч-

14 Сви датуми у *Бележницама* наведени су по јулијанском календару. Разлика између јулијанског и грегоријанског календара у 19. веку је била 12 дана.

15 *Бележнице I*, 79.

16 Детаљније о томе: В. Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878*, приредио З. Антонић, Београд 1996²; М. Екмечић, *Устанак у Босни 1875–1878*, Београд 1996³.

17 М. Вукчевић, *Црна Гора и Херцеговина уочи рата (1874–1876)*, Цетиње 1950; С. Рајић, *Свољна јолијшка Србије, између очекивања и реалности (1868–1878)*, Београд 2015, 370–399.

18 Опширније о томе: С. Игњић, *Народни шрибун гроја Милан Ђурић 1844–1917*, Ужице 1992, 15–22; исти, *Ужице и околина 1842–1914*, Ужице–Београд 2011², 93–100.

19 Види: П. Опачић, С. Скоко, *Српско-турски ратови 1876–1878*, Београд 1981; С. Рајић *Свољна јолијшка Србије*, 425–562.

20 Више о томе: ДАС, 29/11, 88; *Ибарска војска у српско-турским ратовима од 1876. до 1878. године. Научни скуп њоводом обележавања 120-годишњице Јаворској рата, септембар 1996*, одг. ур. Н. Бојовић, Чачак 1997.

ник Милан Михајловић, почасни ађутант; 4) капетан I класе Јеврем Вукосављевић, командант ариљског батаљона; 5) капетан II класе Милован Рашковић, командант златиборског батаљона; 6) поручник Раде Гргуровић, командант моравичког батаљона; 7) потпоручник Милош Гавриловић; и 8) потпоручник Милоје Петровић;

Ужичка бригада II класе: 1) капетан I класе Јован Пантелић, командант; 2) потпоручник Стеван/Стевица Јовановић, ађутант; и 3) потпоручник Риста Михаиловић.²¹

Прва борба одиграла се на Калипољу на Ивањдан 6. јула 1876. године. После вишечасовне борбе, Ибарска војска је била приморана да се повуче. У борби је, „храбро на почетку“, погинуо капетан II класе, Милован Рашковић, а касније и поручник Живан Милошевић, који је тада командовао ариљским батаљоном. Међу рањенима се налазио поручник Раде Гргуревић. У борби се одликовало више официра и подофицира, а међу њима капетан I класе, Петар Борисављевић, поручник Милош Андрејевић и водник Марко Чоловић из Драгалице, из златиборског батаљона. За Чоловића је Мишковић забележио: „Посекао двојицу и увек био у првој бојној линији“. Што се тиче војних формација, најбоље су се показали у борби златиборски Ужичке, и црногорски батаљон Рудничке бригаде I класе.²²

Током наредних дана уследило је утврђивање позиција на Јавору, али и често је долазило до мањих сукоби добровољачког кора под вођством архимандрита Нићифора Дучића²³ са османском војском и арнаутским башибозуком. До сукоба већих размера дошло је 25. јула на Василијином врху и Горијевци, али је српска војска опет била приморана да се повуче. У наредним данима водиле су се борбе на Сувом рту, Боровцу и Доловима, што је за последицу имало велики број рањених који су са бојишта упућивани у Ивањицу. Четвртог августа, бележи Мишковић, војску је посетио ужички епископ Вићентије Красојевић. Три дана касније уследио је напад турске војске и Арнаута, који је имао за последицу губитак српских позиција на Јавору. У одбрани Јавора учествовало је 13 батаљона Ужичке бригаде I и II класе под Борисављевићевом командом, а у помоћ су им прискочила два измешана батаљона Чачанске и Рудничке бригаде I класе на челу са мајором Михаилом Илићем.

„Кад се почело одступати са Јавора, почела је киша падати и магла је била густа као тесто. Иако је лево и десно крило било одступило, трупе су се биле искупиле у шанчевима центра и између њих. Ту су били: Карановачки, Драга-

21 *Бележнице I*, 183–184, 249.

22 *Бележнице I*, 184–185. Уп. *Српске новине*, бр. 139, 25. јун / 7. јул 1876; *Застава*, бр. 97, 30. јун / 12. јул 1876; П. Борисављевић, *Са Јавора, подаци за историју српско-турског рата 1876. године*, Београд 1890, 47–64; Д. М. Петровић, *Ратне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878. године*. *Свеска прва, Догађаји са Јавора 1876*, приредио У. Џонић, Чачак 1996², 33–50.

23 Опширније о томе: Н. Дучић, *Борба Добровољачког кора Ибарске војске и усјашких чета Јаворског кора 1876*, 77. и 78. јод. (*Грађа за историју српског рата за ослобођење и независности*), Београд 1881.

Јован Мишковић 1876. године
(САНУ, Ф–243/7)

чевски, Трнавски и Студенички батаљон I класе Чачанске бригаде; Ариљски, Пожешки и Црногорски Ужичке и Качерски I класе Рудничке бригаде, који су ту и преноћили. Турци су остали у својим позицијама и нису се ни чули живи. Наши у шанчевима лармали су и нису имали никакве страже ни опрезе. Били су у великим масама и једино магла је узрок те се није изродила катастрофа, која би извесно наступила, да су Турци гонили или ноћни напад предузели. На десном крилу продужавала се борба до 8 ½ сати увече и по магли и крајње десно крило наскоро је одступило и 2 тешка топа остала су у јарузи код Тисовице. Моравски батаљон држао се до мрака и одбио непријатеља; том приликом убио једног турског официра. Од наше стране погинуо поручик Милош Андрејевић, од гранате. Турци су узели све шаторе Ужичке бригаде II класе, а нешто и од I класе. У ђумруку заостало је нешто чутурица и шољица, казанчића, сандука са муницијом и пушака. То је све сутра дан изгорело кад је магацин (ђумрук) упаљен био. Било је још које где алата пионирског, пушака, муниције, итд, али у мањој количини. Код дивизијског штаба затекло се око 6 000 ока ракије у бурадима, вина на 1 000 ока и мотака телеграфских. Бурад су разбијена, те вино и ракија просута, а мотке запаљене“, забележио је Мишковић.²⁴

После губитака стратешких позиција на Јавору, већих оружаних сукоба није било до краја августа, када су уследиле борбе на Погледима, Кушићима, Кадијиној стени и Чемерници. У борбама вођеним 4. септембра посебно се истакао мајор Михаило Илић, тада командант Ужичке бригаде II класе, који је заузео Лисину и Чемерницу до Кадијине стене. Турци су најдуже бранили свој положај на Укоченици, али су на крају били принуђени да се повуку. У овим борбама су погинули пешадијски капетан I класе Јеврем Вукосављевић²⁵, који је командовао ариљским батаљоном, и поручник Стеван Јовановић. Следећег дана, мајор Илић је са својом бригадом успешно наставио своје напредовање: заузео је Поглед и кренуо према Василијином врху, али је даљи продор спречен због његове погибије. Команду над Ужичком бригадом II класе преузео је Мишковић. У својим забелешкама, Илића је назвао „војничком звездом прве величине“, док је за Вукосављевића и Јовановића записао да су „јунаци Ибарске војске“.²⁶

24 *Бележнице I*, 185–192.

25 Ревносни Мишковић је забележио и Вукосављевићеве последње речи: „Аманет мој вама кажем, остављам мојој жени Валери. Који сте ме донели догде, носите ме на мјесто у Београд, онда ме пољубите и предајте мојој жени и кажите да сте ме изнели и да сам јуначки погинуо, и да сам је сасвим волео и ја њу и она мене. Дао сам попу Васу, поштеном човеку, 30 дуката, када сам пошао у битку. Нека пошаље мојој жени и кажите да сам је сасвим волео. Ариљци, браћо, ви ме предајте мојој жени у руке, нека моје кости она сарани. И поздравите г. Илијића да ме сада не сарани но ме ви носите у Београд, који ме сад носите. Кажите г. Илијићу нека пусти сина чачиног. Ви ме носите како ме сад носите. Неће ви г. Илијић бранити. И револвер подајте мојој жени. Умро...“ *Бележнице I*, 201–202.

26 *Бележнице I*, 198–199, 200–202. Уп. ДАС, ПО, 29/147, 148; *Исток*, бр. 95, 13/25. септембар 1876; П. Борисављевић, *Са Јавора*, 130–196; Д. М. Петровић, *Рајне белешке*, 144–195; *Јаворска војска и побија мајора Илића. Из мемоара једног њуроског официра*, Политика, бр. 10.124, 31. јул 1936, 5.

Јован Мишковић, министар војни (1880)
(САНУ, Ф-243/3)

Мишковић се налазио на поменутој дужности до 21. септембра када је унапређен у чин мајора и постављен за начелника штаба Ибарске војске. Следећег дана предао је команду над Ужичком бригадом II класе коњичком капетану Александру П. Симоновићу. Нешто више од две недеље касније поново је дошло до краћег оружаног сукоба на Заскоку. У борби је погинуо већ помињани поручник Гргуровић, а рањена су четири руска официра која су се борила у редовима Ибарске војске као добровољци. Поред тога, погинуло је шест војника, двоје је нестало, док је 89 било рањено. Заплењено је осам пушака и заробљен један турски војник. Са мањим или већим успехом, борбе су вођене и током октобра, а у оружаним сукобима посебно су се истицали ариљски и златиборски батаљон. Чете ова два батаљона имали су значајну улогу у заузимању Заскока 24. октобра, због чега је Мишковић унапређен у чин потпуковника, док је 1. новембра добио Златну медаљу за храброст. Следећег дана ступило је на снагу двомесечно примирје између Србије и Османског царства, чиме су заправо окончане борбе у Јаворском рату 1876. године.²⁷

После детаљних података о Јаворском рату у коме су се борили и официри и војници из Ужичког округа, у Мишковићевој *Бележницама* се налази и препис наређење генерала Заха од 12. јула за одбрану положаја на Кремнама и Ужицу. Наредба је упућена поводом телеграма ужичког окружног начелника Павла Ђелмаша у коме је известио да се због лажних вести народ припрема да бежи. Наредбу саопштавамо у целини.

„Услед питања окружног начелника ужичког који је добио гласове да су Турци прешли у Мокру гору и заузели карантин, а наша војска одступа или се разбегла; грађани се боје да се не изгуби Кремна и спремају се да се селе у Буковик или Смишал. Заповедио сам и заповедам и сад да у жлебу Шаргана и то на оном месту где је пре била засека, опет се, и то јака засека, подигне. Засека да не буде права на пут, него под упадајућим углом, тако да се на жлебу произведе с крила унакрсна ватра. Позади ове засеке на самом седлу, одваја се десно (фронт Мокрој гори) једна стаза к сеоцу Постењу, које лежи под Збориштем. На тој стази једна чета, која, ако би Турци случајно продрли кроз засеку, ће њима пасти у леви бок. Шарган бранити очајително. Пошто сва тамошња војска није нужна за заузеће жљеба, то се 2 до 4 чете могу раније послати да заузму она 2 шанца на Кремнима који туку пут од Шаргана. Оне би приватиле одступајуће, ако би то баш морало бити. Остала пешадија кад одступи поставила би се десно и лево од ове 2 чете. Батерија да не учествује на Шаргану, него нека одмах иде на Кремна, где је за њу угодно поље гађања. Преко пута од Кремна на Кадијиној главици шанца стражара заузети, што неће требати више од једног вода.“²⁸ Међутим, није дошло до продора турске војске на том правцу,

27 *Бележнице I*, 205–211. Уп. *Српске новине*, бр. 215, 28. септембар / 10. октобар 1876; бр. 221, 5/17. октобар 1876; бр. 226, 11/23. октобар 1876; бр. 229, 15/27. октобар 1876.

28 *Бележнице I*, 215–216.

већ су Турци форсирали Јавор, о чему је већ било речи.

Важно је рећи неколико речи о Мишковићевим запажањима о командовању и српској војсци која се борила у Јаворском рату. Према његовим забелешкама командовање је било некоординисано што је заправо представљало један од главних узрока пораза у ратним окршајима на Јавору. Поред тога, у рату се борила народна војска која није била обучена за фронталну борбу са регуларним османским јединицама – низамима. Војници су пуцали често не гледајући где, већ окрећући главу на другу страну, док су пред јачим турским јуршем знали да се разбеже. Занимљиво је навести да су многи себе рањавали да би избегли учешће у борбама.²⁹ Наравно, не треба генерализовати ствари, већ треба рећи да је било и храбрих бораца који нису жалили своје животе, као што је било случај са војницима под командом мајора Михаила Илића у боју на Чемерници: „Михаило Илић подиже сабљу, пружи руку на крвав разбој и повика: Напред јунаци! Као облак груну српска војска која је прогонила Турке до Јанковог врха“.³⁰

Мишковић је поново боравио у ужичком крају 1885. године, када је као командант Дринске дивизије обилазио Пожегу и Ужице и прегледао тамошње касарне и војне магацине. Ужица се поново сетио 1895. када је боравио у Котору: „Котор много наличи на наше Ужице, како околином, тако и старим градом, у коме на врху има нешто магацина и посаде, а у боку је црква католичка Госпа од Здравља“.³¹

У *Бележницама* се може наћи понеки податак и о учешћу посланика из ужичког краја у раду Народних скупштини или о њиховом избору. Он помиње да је често у Скупштини иступао прота Милан Ђурић, посланик из Ужица, али и наводи узрок који је довео до избора опозиционих посланика у ужичком округу у пролеће 1882. године. Наиме, 10. априла исте године краљ Милан Обреновић (1868–1889) је кренуо у обилазак земље, ради предизборне кампање. Планирано је било да посети Шабац, Ваљево, Ужице, Ивањицу, Студеницу, Карановац, Крушевац, Прокупље, Врање, Ниш, Књажевац, Зајечар, Неготин и Кладово, па да се Дунавом врати у престоницу. Међутим, посета Ужицу је изостала, што је имало за последицу да су поменуте године у ужичком крају изабрани за народне посланике кандидати из опозиционе Народне радикалне странке.³² Међутим, Мишковић не наводи због чега је изостала посета. Према другим изворима сазнајемо да је главни разлог томе био што је Одбор за дочек на челу са протом Ђурићем на уласку у град поставио натпис следеће садржине: „Овуда је пут у Босну! Херцеговац срце стеже заклетвом се теби веже! Босна, Херцеговина и Србија стара твоја бити мора!“ Ужички прота, који није био

29 *Бележнице I*, 191–193, 195–198, 202. Уп. ДАС, ПО, 29/36, 88.

30 Цитирано према С. Игњић, *Ужице и околина*, 116–117.

31 *Бележнице II*, 125–126, 437.

32 *Бележнице I*, 477–478; *Бележнице II*, 34, 68–69, 75, 316.

I

Моје прво министарство.
(1878 – 1880 год)

Пре тога бих приликом излагању мога рада, док сам као министар дејствовао, намерао да потпуно да изложим податке, који су објављени и „Мој избор и долазак за министра“, те да се не мисли, да је то нечији каири или разум ~~те~~ захтевао, него да је то природни разлог догађаја и увиде ме о раду диктирао.

I

Моји прелиминарни радови и долазак за министра.

Из војне Академије изписао сам као савршен и ¹⁸⁶⁷ мало имао највећи удео у својој одлици чине казних 5 година (1866).

Уредба за сарајевске вучаре, као и милитарски поштомат, мало дојаш од уградње одређења за „генералштаб“ и „инженерију“, ја сам мало провео 2 1/2 год, док сам био у ватреном раду.

У пролеће 1868 године дубље преведен у генералштабну школу и постављен за шефа поштомат у Будимшкој округу, где сам служио 5 година оубео.

У ово време погину моји одликовани радови. Мој „Крвој Будимшкој округу“, који сам по налоту војног министра изградис, док сам био одликован макарнама макар, поштомат, који одређења и цурења генералшт. офицера, који су во Србији изумовали, на јуво место и по старости и по фронталности изграде.

Урада ^{у то време} „Врше Будимшкој округу“ са Каршома и савлања, која је одређења по уградњи наградис и штабнама у „Тас. нилу“, уградис је моје име подминирања.

Из извесних прилога и делатама дубље 17 децембра 1878 године изграђан за погасеног ~~како~~ српског ~~како~~ диктирао.

Дневник мога министарског и гувернерског рада и ванредне мисије и дања. Од 1. октобра 1878. до 19. октобра 1880, 1886–1890 / [18]93–1896. и 1899. године (Факсимил прве странице, АСАНУ, ИЗ, 7241)

задовољан одлуком Берлинског конгреса на основу које је Аустро-Угарска окупирала Босну и Херцеговину, али ни краљевим везивањем за северног суседа, постављањем наведеног натписа испровоцирао је краља, те је он отказао своју посету Ужицу. Причало се да се краљ толико наљутио на Ужичане и проту „да тај догађај никада није заборавио“.³³ На овом месту треба рећи да је краљева политика ослањања на Двојну монархију била условљена спољнополитичким положајем Србије и да је српској држави донела бројне бенефите, између осталог, Беч је подржао уздизање Србије на ранг краљевине, а краљ Милан је постао први српски краљ „после Косова“. Натпис на славолуку у Ужицу, у време док је у току био устанак у Херцеговини,³⁴ није могао никако да годи краљу који се зарад државних интереса обавезао да са територије његове земље неће бити вођена никаква агитација према Босни и Херцеговини.³⁵

Поред података значајних за војну и донекле политичку историју у *Бележницама* се могу пронаћи подаци и о раздаљинама између појединих места у Ужичком округу или географским називима. Примера ради наведимо колико је износила раздаљина у сатима између појединих места у Ужичком округу: Ивањица – Ступска чесма 9; Ивањица – Јавор 6; Ивањица – Пожега 7; Дивљака клисура – Јавор 6,5; Ивањица – Ужице 10; Пожега – Ужице 3,5; Ужице – Чајетина 4; Ужице – Кремна 6; Ужице – Бајина Башта 6; Ужице – Букова – граница 10; Ужице – Сјениште (Чајетина) 9; Ужице – Кремна – Мокра Гора 9.³⁶

Што се тиче географских назива које наводи Мишковић, треба рећи да је реч о положајима у околини Ивањице: „Тиква, шумовито брдо лево од Опаљеника; Глијеч, лево од Ивањице, Голо брдо; Голо Брдо, десно од Ивањице; Робаја, на десној страни Моравице, испод Ивањице; Шутел, шумовито брдо на десној обали Моравице код утока реке Грабовице; Дреновача, више Шутеља, на десној обали Моравице; Запис, изнад Дреноваче и Радаје, брдо; Голубац у селу Радаљеву, брдо на десној страни Моравице; Острез и Кулаја, шиљаста брда у селу; Самоград и Раде врх, стеновита брда близу Лисе; и Котлови, провале између Раде врха и Записа“. Мишковић је наведене називе забележио током Јаворског рата.³⁷

33 Краљ Милан и њој Новак 1882, Политика, бр. 6.914, 29. јул 1927, 1; Д. Страваковић, *Проша Новак Милошевић, његовом десетогодишњице смрти*, Политика, бр. 11.639, 27. октобар 1940, 18; С. Игњић, *Народни трибун Проша Милан Бурић*, 22, 66–70, 166.
34 Опширније о устанку: Н. Kapidžić, *Hercegovacki ustanak 1882. godine*, Sarajevo 1958; М. Ekmečić, *Ustanak u Hercegovini 1882. i istorijske pouke*, Prilozi 19 (1982), 9–74; *Naučni skup 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine*, Sarajevo 21–22. X. 1982, ur. Н. Čemerlić, Sarajevo 1983.
35 Опширније о томе: Г. Јакшић, *Из новије српске историје. Абдикација краља Милана и групе расправе*, Београд 1953, 70–161; Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд 2008, 200–216; С. Рајић, *О новим аспектима проласа Србије краљевином – његовом сјоштридесетогодишњице (1882–2012)*, Српске студије 3 (2012), 371–391; иста, *Сјо чейрдесет година од првој политичкој уговору независне Србије (1881–2021)*. Добро и зло „Тајне конвенције“, Српске студије 12 (2021), 85–120.
36 *Бележнице I*, 365; *Бележнице III*, 77, 81–82, 108–109.
37 *Бележнице I*, 214.

Бележнице генерала Јована Мишковића (1844–1908) су један од најзначајнијих историјских извора за историју Кнежевине/Краљевине Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Ужичком крају је највише пажње посвећено за време Јаворског рата 1876. године, у којем су учествовале две ужичке бригаде – I и II класе. Ревносан у вођењу забелешки, Мишковић је навео имена официра поменутих бригада и записао имена погинулих и оних који су се истакли у борбама. Оставио је неколико података о избору народних посланика из ужичког округа, раздаљинама између појединих места у округу и географским називима у околини Ивањице.

Необјављени извори

I Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ)

1. Историјска збирка (ИЗ)

II Државни архив Србије (ДАС)

1. Министарство иностраних дела – Просветно политичко одељење (МИД–ПП)
2. Лични фонд Љубомира Ковачевића (ЉК)
3. Збирка Поклона и откупа (ПО)

Објављени извори

1. П. Борисављевић, *Са Јавора, подаци за историју српско-турској рата 1876. године*, Београд 1890.
2. *Гувернадурство генерала Јована Мишковића 1890–1893*, приредила С. Рајић, Мешовита грађа XXX (2009), 97–118.
3. *Дневнички записи генерала Јована Мишковића (1865–1907). Јован Мишковић, Бележнице I (I–XV)*, приредио А. М. Савић, Неготин 2020.
4. *Дневнички записи генерала Јована Мишковића (1865–1907). Јован Мишковић, Бележнице II (XVI–XXXI)*, приредио А. М. Савић, Неготин 2020.
5. *Дневнички записи генерала Јована Мишковића (1865–1907). Јован Мишковић, Бележнице III (XXXII – XL). Дневник мога министарској и гувернерској рада и ванредне мисије и дања. Од 1. октобра 1878. до 19. окто-*

бра 1880, 1886–1890 / [18]93–1896. и 1899. године, приредио А. М. Савић, Неготин 2020.

6. Н. Дучић, *Борба Добровољачкој кора Ибарске војске и усџаших чета Јаворској кора 1876, 77. и 78. јог. (Грађа за историју српској рата за ослобођење и независности)*, Београд 1881.
7. *Јаворска војска и њој бија мајора Илића. Из мемоара једној њурској официра*, Политика, бр. 10.124, 31. јул 1936, 5.
8. *Краљ Милан и њој Новак 1882*, Политика, бр. 6.914, 29. јул 1927, 1.
9. Д. М. Петровић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878. године. Свеска прва, Дојађаји са Јавора 1876*, приредио У. Џонић, Чачак 1996².

Новине и часописи

1. *Годишњак СКА (1893–1909)*
2. *Застава (1876)*
3. *Исток (1876)*
4. *Српске новине (1876)*

Литература

1. *Владе Србије 1805–2005*, гл. и одг. ур. Р. Љушић, Београд 2005.
2. М. Вукчевић, *Црна Гора и Херцеговина уочи рата (1874–1876)*, Цетиње 1950.
3. М. Екмеčić, *Ustanak u Hercegovini 1882. i istorijske pouke*, Prilozi 19 (1982), 9–74.
4. *Исти, Устаник у Босни 1875–1878*, Београд 1996³.
5. *Ибарска војска у српско-турским ратовима од 1876. до 1878. године. Научни скуп њоводом обележавања 120-годишњице Јаворској рата, септембар 1996*, одг. ур. Н. Бојовић, Чачак 1997.
6. С. Игњић, *Народни њрибун њроја Милан Ђурић 1844–1917*, Ужице 1992.
7. *Исти, Ужице и околина 1842–1914*, Ужице–Београд 2011².
8. Г. Јакшић, *Из новије српске историје. Абдикација краља Милана и групе расправе*, Београд 1953.
9. Б. Јововић, *Српски официри у националној култури*, Београд 1998.
10. Н. Каридžić, *Hercegovacki ustanak 1882. godine*, Sarajevo 1958.
11. Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд 2008.
12. *Научни скуп 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine*, Sarajevo 21–22. X. 1982, ур. Н. Ćemerlić, Sarajevo 1983.

13. П. Опачић, С. Скоко, *Српско-турски ратнови 1876–1878*, Београд 1981.
14. Љ. Поповић, М. Милићевић, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд 2004.
15. С. Рајић, *О новим аспектима проласа Србије краљевином – њоводом стотридесетогодишњице (1882–2012)*, Српске студије 3 (2012), 371–391.
16. Иста, *Александар Обреновић, владар на њрелазу векова, сукобљени светови*, Београд 2014².
17. Исти, *Слољна ѡолићика Србије, између очекивања и реалности 1868–1878*, Београд 2015.
18. Иста, *Сто четрдесет година од ѡрвој ѡолићичкој ѡовора независне Србије (1881–2021). Добро и зло „Тажне конвенције“*, Српске студије 12 (2021), 85–120.
19. *Сѡоменица седамдесетогодишњице Војне академије 1850–1925*, Београд 1925.
20. Д. Страњаковић, *Прођа Новак Милошевић, ѡоводом десетогодишњице смрти*, Политика, бр. 11.639, 27. октобар 1940, 18.
21. В. Чубриловић, *Босански усћанак 1875–1878*, приредио З. Антонић, Београд 1996².

Phd Aleksandar M. Savić

**Užice and Surroundings in the Beleznice (Memoirs) of
General Jovan Mišković**

Summary:

General Jovan Mišković (1844–1908) was the most educated Serbian officer. In his *Beleznice*, he left important data for the military and political history of Serbia in the second half of the 19th and the beginning of the 20th century, as well as for historical geography, demography, ethnography, philology and folk medicine. As far as Užice and its surroundings are concerned, the most important data are about the participation of Užice brigades in the Javor war in 1876. In addition, one can find data on the election of deputies from the Užice region in the National Assembly of the Principality / Kingdom of Serbia, distances in the Užice district and geographical names.